

UDK 929Milanović, B.
[272:322] (497.571Istra=163.42)“18/19”

Pregledni rad

Primljeno: 18. lipnja 2017.

Prihvaćeno za objavljivanje: 14. prosinca 2017.

LIK I DJELO MONS. DR. BOŽE MILANOVIĆA (1890. – 1980.)

Slaven BERTOŠA, Pula

Božo Milanović (Kringa, 10. listopada 1890. – Pazin, 28. prosinca 1980.) bio je učenik Carško-kraljevske hrvatske gimnazije u Pazinu. Završio je teologiju u Gorici, a za svećenika je zaređen 1914. godine u Trstu. Nakon Prvoga svjetskog rata bio je kratko vrijeme župnik u Kringi, a 1922. godine premješten je u Trst, gdje je vodio brigu o održavanju nacionalne svijesti istarskih Hrvata i Slovenaca. Priređivao je i tiskao molitvenike, katekizme, vjersku i poučnu literaturu, beletristiku i drugo. Bio je glavni pokretač Društva sv. Mohora za Istru, a sa suradnicima znatno je pridonio očuvanju hrvatskog identiteta u Istri između dvaju svjetskih ratova, u doba kada je fašistička vlast nastojala potpuno izbrisati hrvatsku i slovensku nacionalnu nazočnost. U Trstu je ostao do 1941. godine, a potom je do rujna 1943. godine bio interniran u Bergamu. Nakon pada fašizma u rujnu 1943. godine vratio se u Trst. Odmah nakon završetka rata predstavnici nove vlasti u Istri i Hrvatskoj uspostavili su s Božom Milanovićem kontakt, želeći dobiti potporu Crkve za pregovore o budućim državnim granicama. Presudno je bilo njegovo angažiranje s drugim istarskim svećenicima na susretima s međusavezničkim povjerenstvom za razgraničenje u ožujku 1946. godine, tijekom kojih je pomoću podataka iz crkvene statistike dokazivao da Istra i Slovensko primorje moraju pripasti Jugoslaviji. Također je sudjelovao i u radu Pariške mirovne konferencije. U studenome 1946. godine preselio se iz Trsta u Pazin te preuzeo dužnost ravnatelja sjemenišne gimnazije, obnašavši je do 1968. godine. Napisao je nekoliko povijesno-publicističkih knjiga o novijoj povijesti Istre. Umro je u Pazinu 28. prosinca 1980., a pokopan je na tamošnjem groblju Moj mir.

KLJUČNE RIJEČI: *Božo Milanović, crkvena povijest, 20. stoljeće.*

Doba djetinjstva

Svećenik, javni djelatnik i pisac Božo Milanović rodio se 10. listopada 1890. godine u Kringi. U hrvatskom je duhu odgojen u narodnjačkoj katoličkoj obitelji, u kojoj su bili postavljeni temelji za njegov budući životni put.¹ Milanovićev otac Jakov bio je jedan od pet

¹ *Stradarij Grada Pule – Stradario della Città di Pola*, Pula, 2008., str. 239.

potpisnika peticije koju su križanski seljaci 1902. godine uputili Svetoj Stolici radi obrane slavenskog bogoslužja.² Kasnije je sam Božo Milanović priznao da je njegov načitan i politički svjestan otac najviše utjecao na njegova politička stajališta. *Ustaj rode, Hrvatska te zove* riječi su kojima ga je otac u djetinjstvu budio, što je kod njega potaknulo ne samo nacionalnu svijest, nego i želju da za svoj narod učini najviše što može.

Sl. 1. Crtež Kringe u djelu Johanna Weicharda Valvasora *Die Ehre des Hertzoghums Krain*, Nürnberg, 1689.
(Miroslav BERTOŠA, Istra: *Doba Venecije (16.-18. stoljeće)*, Pula, 1995., str. 498.)

Kao dječak Milanović je brižljivo prikupljao svaki novčić i više puta prebrojavao ima li 50 novčića da može kupiti Dobrilin molitvenik *Oče, budi volja tvoja*. Jednog dana, kad je nabrojio 48 novčića i jednu paru, krenuo je s tom nepotpunom svotom župniku, koji mu je bez opaske izručio molitvenik, ne sluteći da će ovaj dječak mnogo godina kasnije urediti jedno od njegovih budućih izdanja.³

Uz obiteljsku Kačićevu pjesmaricu, to je tekst koji je na njega najviše utjecao. U kasnom je djetinjstvu Milanović pisao junačke pjesme, čija zbirka jasno pokazuje vrijednost njegovih prvih literarnih pokušaja.⁴

² *Mons. Dr. Božo Milanović: izložba povodom 100. obljetnice rođenja*, Pazin, 1990.

³ Antun HEK, »Mons. dr. Božo Milanović«, *Istarska Danica 1981.*, Pazin, 1980., str. 34–35; Isti, »Životno djelo Bože Milanovića«, *Istarska Danica 1991.*, Pazin, 1990., str. 33.

⁴ A. HEK, »Mons. dr. Božo Milanović«, str. 28.

Godine školovanja

Nakon osnovne škole, koju je pohađao u rodnom selu, Milanović je učenje nastavio u Carsko-kraljevskoj velikoj državnoj gimnaziji u Pazinu. Uporan i željan naobrazbe, od tadašnjeg je ravnatelja gimnazije, klasičnog filologa Ivana Kosa (Kneža kraj Tolmina, Slovenija, 9. prosinca 1849. – Pazin, 30. kolovoza 1931.) zatražio i dobio dozvolu da iz školske knjižnice posudi knjige i tijekom školskih praznika.

Njegov su interes najprije zaokupile prirodne i tehničke znanosti. Razmišljao je o mogućnostima korištenja magnetizma i električne energije te je projektirao vrstu elektromotora s komutatorom, za što je kasnije kao bogoslov zatražio priznanje patenta od nadležnog ureda u Beču. No, dobio je odgovor da je sličan motor opisan u nekim američkim časopisima, koji su Milanoviću zacijelo bili nedostupni.⁵

U višim se razredima gimnazije uključio u pokret katoličke mladeži. Postao je član skupine koju je okupljao bivši pazinski đak Stojan Brajša (Pazin, 24. siječnja 1888. – Gorica, Slovenija, 12. travnja 1989.), tada student prava, a kasnije poznati pravnik, publicist i političar. Okupljali su se, raspravljali, čitali i širili katoličke listove. Izdavali su list šaljivog sadržaja pod naslovom *Daj naprijed*,⁶ koji su u Milanovićevu stanu umnažali šapirografom u osamdeset primjeraka.

Tiskana riječ u koju je uložio prvi zarađeni dinar i koju uzima u ruke u idejnim borbama đачkih dana, bit će sredstvo koje neće napustiti sve do kraja svojega javnog djelovanja kada je i napisao *Moje uspomene*.⁷

Još prije nego što je postao maturant, na sastanku u Splitu pred 700 katoličkih gimnazijalaca i sveučilištaraca, kao poslanik Pazinske gimnazije, održao je programsko predavanje pod naslovom *Naše stanovište (narodno, vjersko i demokratsko)*, koje je vrlo pozitivno ocijenila i skupština Svećeničke zajednice, tadašnja organizacija istarskih svećenika.⁸

Nakon mature Milanović je odabrao studij teologije u Gorici. Postao je glavni organizator Hrvatskoga katoličkog pokreta u Istri, pa su mu istaknuti istarski svećenici Liberat Sloković (Pazin, 20. prosinca 1865. – Sv. Petar u Šumi (?), 26. listopada 1940.),⁹ Josip Grašič (Križ kod Kranja, Slovenija, 4. ožujka 1863. – Spodnji Brnik, Slovenija, 6. svibnja 1949.) i Jakov Cecinović (Juršiči, 18. srpnja 1885. – Italija, 20. listopada 1949.) povjerali rad s mladima.

⁵ Isto.

⁶ A. HEK, »Životno djelo Bože Milanovića«, str. 34.

⁷ Isti, »Mons. dr. Božo Milanović«, str. 29.

⁸ Mons. Dr. Božo Milanović: *izložba povodom 100. obljetnice rođenja*.

⁹ Podatci o rođenju i smrti nisu lako dostupni jer nisu navedeni u uobičajenim enciklopedijama i leksikonima. Sigurno mjesto smrti nisam uspio pronaći. Naime u »Necrologiumu« se navodi samo datum. Izvor za mjesto rođenja: *Prospectus beneficiorum ecclesiasticorum et status personalis unitarum dioeceseon Tergestinae et Justinopolitanae inuente anno MCMXVIII*, Tergesti, 1918., str. 132. Izvor za datum smrti: *Necrologium dei sacerdoti dioecesei e religiosi della diocesi di Trieste*, Trieste, 1996., str. 88. Međutim, realno je pretpostaviti da je vlč. Sloković umro u Svetom Petru u Šumi, jer ga 1940. godine tamo susrećemo kao župnika, u talijaniziranoj varijanti kao Liberato Locchi (*Prospecto delle diocesi di Trieste e Capodistria, persone-chiese-benefici-istituti*, s. 1, Pasqua, 1940., str. 51.) Za te podatke srdačno zahvaljujem dr. sc. Stipanu Trogrliću iz Instituta društvenih znanosti »Ivo Pilar« u Zagrebu, Područni centar u Puli.

Kao bogoslov bio je tajnik i predsjednik Akademskog društva Dobrila, a tijekom ljeta angažirao se oko utemeljenja mladenačkih društava po selima u Istri, posebice na Pazinštini. Tijekom tri bogoslovne godine organizirao je 19 mladenačkih društava s oko 3.000 članova.¹⁰ God. 1912. u Bermu održao se prvi tabor mladenačkih društava, a Milanović za njihove voditelje 1913. godine u Pazinu organizira trodnevni tečaj. Također je držao predavanja i na skupštini učitelja.¹¹

Milanović kao svećenik: narodni i izdavački rad

Nakon završetka studija teologije u Gorici za svećenika je zaređen u Trstu 7. srpnja 1914. godine, malo prije objave Prvoga svjetskog rata.

U kolovozu 1914. godine imenovan je župnikom u Pićnu.¹² Odmah pokazuje svoju bliskost s narodom, organizira pjevanje, a oko crkve sv. Katarine zasađuje sto borova.¹³

Uz svećeničke brige, prva mu služba donosi i nove nevolje. Zbog tobožnjih protuaustrijskih izjava austrijske su ga vlasti, zajedno s ocem Jakovom i bratom Srećkom, nakratko zatvorile kao politički nepoćudnog, ali je ubrzo pušten.

Tih godina Milanović, na zamolbu Josipa Grašića, preuzima ulogu blagajnika Tiskovnog društva u Pazinu, koje izvlači iz postojeće financijske krize i obnavlja njegov rad, koliko je to u ratnim godinama bilo moguće.¹⁴ S Jakovom Cecinovićem sastavlja molitvenik *K mladosti vječnoj*.¹⁵

Sl. 2. Crtež-portret Bože Milanovića
(*Mons. Dr. Božo Milanović: izložba povodom 100. obljetnice rođenja, Pazin, 1990.*, prednje korice knjige)

¹⁰ A. HEK, »Životno djelo Bože Milanovića«, str. 35.

¹¹ Isti, »Mons. dr. Božo Milanović«, str. 30.

¹² Isti, »Životno djelo Bože Milanovića«, str. 35.

¹³ *Isto*, str. 36.

¹⁴ *Isto*.

¹⁵ O tom razdoblju Milanovićevega djelovanja vidi: Stipan TROGRLIĆ, »Božo Milanović i hrvatski katolički pokret u Istri (1907. – 1914.) – sučeljavanje i sukobljavanje *narodno-katoličkih s narodno-liberalnim* načelima«, u: *Bertošin zbornik – zbornik u čast Miroslava Bertoše* (ur. Ivan JURKOVIĆ), knj. 3, Pula – Pazin, 2013., str. 117–143.

Godine 1917. – 1918. boravio je u zavodu Augustineumu u Beču, gdje je – na poticaj Josipa Ujčića (Stari Pazin, 11. veljače 1880. – Beograd, 24. ožujka 1964.), kasnije beogradskog nadbiskupa¹⁶ – pripremao doktorat iz teologije, koji su mu odobrili 1. lipnja 1918. godine Rigoroz je položio 22. listopada 1919. godine.¹⁷

U međuvremenu se, obolivši od španjolske gripe, vlakom vratio u Istru, primivši s velikim negodovanjem priključenje Istre Italiji. Kasnije, zalažući se 1946. za njezino vraćanje matici zemlji Hrvatskoj i opisujući razdoblje talijanske vlasti u Istri, Milanović navodi da je 1918. započela »25-godišnja borba za opstanak, borba nemoćne manjine protiv čitavog državnog aparata«, u kojoj se djelovalo »putem novina i knjiga, ... usmenim razgovorima, ... borbom za svoj jezik u zadnjem utočištu: crkvi«.

Dolaskom Istre pod Italiju Milanović ne očajava, već se prihvaća borbe po načelu koje je iznio u svojem opširnom pismu – na 25 stranica¹⁸ – bogoslovima 1. veljače 1938. godine: »U krutoj životnoj zbilji ne koristi jadikovanje. Uzdržati se može samo onaj koji se ponovno i ponovno kao mrav daje na posao te se hrabro, iako razborito, baca u životnu borbu za opstanak«. Tih je godina Milanovićevo djelovanje bilo vrlo značajno, a najviše se odnosilo na izdavačke, crkvene i političke aktivnosti.¹⁹

Sl. 3. Župna kuća u Kringi u kojoj je od 1918. do 1922. godine živio i radio Božo Milanović (foto: Slaven Bertoša)

¹⁶ A. HEK, »Mons. dr. Božo Milanović«, str. 30.

¹⁷ *Rigoroz* je naziv za nekadašnji doktorski ispit na sveučilištu (Bratoljub KLAJIĆ, *Veliki rječnik stranih riječi*, Zagreb, 1974., str. 1144.).

¹⁸ *Mons. Dr. Božo Milanović: izložba povodom 100. obljetnice rođenja*.

¹⁹ A. HEK, »Životno djelo Bože Milanovića«, str. 38.

Sl. 4. Spomen-ploča na kući u Kringi u kojoj je od 1918. do 1922. godine živio i radio Božo Milanović (foto: Slaven Bertoša)

Međuratno je razdoblje najznačajniji i najplodniji dio života Bože Milanovića.²⁰ Nakon Prvoga svjetskog rata bio je kratko vrijeme župnik u Kringi, gdje su ga držali pod policijskom prismotrom, a pretrpio je i nekoliko fizičkih napada. Naime, jasno Milanovićevu opredjeljenje za zaštitu narodnih interesa dovelo ga je u trajnu napetost s policijom. Povjerljiva izvješća policijskog potprefekta u Pazinu, koja su se upućivala u Pulu i Trst, govore o njegovu *štetnom* djelovanju, o potrebi da se ukloni iz pazinskog kraja te o tome kako i nakon odlaska u Trst »ne prestaje biti u kontaktu sa župnicima na terenu« te dalje rukovodi »akcijom župnika ovog okruga, koji vode antitalijansku« politiku.²¹ Policija je nad Milanovićem vršila nadzor i moralni pritisak, ali su mu fašisti provalili u župni stan u Kringi, spalili knjige i arhiv, porazbijali pokućstvo, istočili vino, fizički ga zlostavljali i kamionom odveli u svoje sjedište u Pulu.²² Oslobođen je tek na intervenciju iz Rima.²³

Kako bi ga zaštitio, biskup ga je 7. veljače 1922. godine premjestio u Trst, na dužnost kape-lana u župi sv. Ivana. Tamo je ipak mogao slobodnije djelovati, pa se posvetio političkoj i izdavačkoj djelatnosti: u sklopu prve bio je predsjednik Istarskog pododbora Političkog društva *Edinost*, a vezano za drugu brinuo se o održavanju nacionalne svijesti istarskih Hrvata i Slovenaca.²⁴ Međutim, nacionalna podijeljenost na Hrvate i Slovence, teritorijalna podijeljenost na dva centra (Trst i Goricu), a posebice idejno-politička na katoličku i liberalnu struju, stvorile su – kroz međusobnu suradnju – suparništvo i nesporazume te buran i plodan politički život.²⁵

U Trstu je nastavio izdavati časopis *Pučki prijatelj*, koji je u Pazinu 1919. godine bio ponovno pokrenuo Josip Grašić, kalendar *Istranin* (1922. – 1924.),²⁶ a od 1925. i *Istarsku*

²⁰ *Isto*, str. 37. O razdoblju neposredno nakon Prvoga svjetskog rata i kasnije usp. Božo MILANOVIĆ, »Moje uspomene iz razdoblja prvog svjetskog rata i poslije njega«, *Susreti: proza, poezija, osvrti*, god. 3, br. 8, Umag, 1969., str. 20–27.

²¹ A. HEK, »Mons. dr. Božo Milanović«, str. 33.

²² *Isti*, »Životno djelo Bože Milanovića«, str. 37.

²³ *Isti*, »Mons. dr. Božo Milanović«, str. 33.

²⁴ *Istarska enciklopedija*, (ur. Miroslav BERTOŠA – Robert MATIJAŠIĆ), Zagreb, 2005., str. 488.

²⁵ A. HEK, »Mons. dr. Božo Milanović«, str. 33.

²⁶ *Isto*, str. 31.

Danicu, čiji je bio dugogodišnji glavni stvaratelj.²⁷ Priređivao je i tiskao i molitvenike (*Oče naš*, namijenjen djeci; *K mladosti vječnoj*; *Dobrilin Oče budi volja Tvoja*), potom katekizme [*Božja objava i Idimo za Isusom*, koje je priredio tada mladi kateheta Ivan Pavić (Premantura, 4. siječnja 1898. – Premantura, 13. rujna 1992.)], vjersku i poučnu literaturu, beletristiku i drugo.²⁸

Vrijedno je spomenuti i *Gospodarsku čitanku* učitelja Marka Zlatića (Slum, 19. studenoga 1889. – Stenjevec kraj Zagreba, 23. ožujka 1967.),²⁹ Pravnu čitanku Stojana Brajše, Razumni gospodar (prilog Pučkog prijatelja) te mnogobrojne brošure s praktičnim životnim uputama te knjige književnog, kulturnog i zabavnog karaktera (romane, pripovijetke, pjesme).³⁰ Nositelj tih djelatnosti bilo je *Društvo sv. Mohora za Istru*, osnovano 1923. na inicijativu Josipa Grašića, župnika u Bermu,³¹ čiji je glavni pokretač bio Božo Milanović. Njegov je glavni suradnik u to vrijeme bio narodnjak i publicist Vladimir Sironić (Trviž kraj Pazina, 1894. – ?),³² urednik *Pučkog prijatelja*. Preko te je djelatnosti istarskim Hrvatima poslano 309.000 primjeraka knjiga, unatoč suparništvu liberalne skupine sličnih nacionalnih pretenzija, ali različitih idejno-političkih pogleda.³³ Na temelju kratkotrajne neuspjele nagodbe sa skupinom liberalnih političara, *Pučki prijatelj* mijenja naziv u Istra, a od 11. travnja 1929. naziva se Istarski list te je praktički riječ o kontinuitetu.

Opredjeljenjem za svećeničko zvanje Milanović je pokazao koliku važnost pridaje tom pozivu. U doba talijanske vlasti hrvatska je inteligencija bila protjerana ili onemogućena u radu, pa je porasla važnost svećenstva. Istaknuto područje Milanovićeva rada bila je njegova skrb za svećenike, bogoslove i sjemeništare. Hrabreći ih nadanjem u »vječnu pravdu Boga velikoga«, neprestano im je ukazivao na njihov položaj i funkcije u narodu. »Osjećanje s pukom, s našim seljaštvom, iz kojeg smo svi mi izašli« treba povezati s ciljem da »svim zakonitim sredstvima radimo oko toga da svoj narod s jedne strane očuvamo od narodne propasti, a s druge da ga uzdizemo kulturno i gospodarski«, naglasio je Milanović u pismu bogoslovima 1938. godine. Ujedno im je uputio i niz praktičnih poticaja: »da se usavršujete u poznavanju svog književnog materinskog hrvatskog jezika, trebati će da se kasnije, kao svećenici koji će živjeti na selu, zimate za razumno (moderno) gospodarstvo (poljodjelstvo), da možete davati seljacima teoretske, a tko bude imao polja, i praktične gospodarske upute«³⁴. Takvo je

²⁷ O tom razdoblju Milanovićeva djelovanja usp. Željko KLAJIĆ, »Božo Milanović u tisku 1925. i 1926. godine«, *Istarska Danica* 1995., Pazin, 1994., str. 101–105.

²⁸ Za prikaz cjelokupne Milanovićeve izdavačke djelatnosti u Trstu u međuratnom razdoblju usp. Božo MILANOVIĆ, »Tršćanska hrvatska štampa između dva rata s osvrtom na Istru«, *Pazinski memorijal*, knj. 2, Pazin, 1970., str. 129–147; Stipan TROGRLIĆ, »Nacionalnoproperodni rad mons. Bože Milanovića u tršćanskom razdoblju 1922. – 1945.«, *Histria – godišnjak Istarskog povijesnog društva*, sv. 1, Pula, 2011., str. 137–173.

²⁹ Milanović i Zlatić surađivali su s Matkom Laginjom. Usp. Željko KLAJIĆ, »Božo Milanović i Marko Zlatić kod Matka Laginje u Zagrebu, 11. rujna 1924.«, *Istarska Danica* 1994., Pazin, str. 89–91.

³⁰ A. HEK, »Mons. dr. Božo Milanović«, str. 32; *Istarska enciklopedija*, str. 488.

³¹ A. HEK, »Životno djelo Bože Milanovića«, str. 38.

³² Stariji brat klasičnog filologa Milivoja Sironića (Trviž, 11. ožujka 1915. – Zagreb, 8. listopada 2006.), redovito profesora, dekana, kasnije i emeritusa Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

³³ A. HEK, »Mons. dr. Božo Milanović«, str. 32.

³⁴ *Isto*, str. 32.

Milanovićevo razmišljanje zacijelo nastalo iz ideja koje su među svećenicima postojale i u prethodnom stoljeću.³⁵

Sa suradnicima je znatno pridonio očuvanju istarskog identiteta između dvaju svjetskih ratova, u doba kada je fašistička vlast nastojala potpuno izbrisati hrvatske i slovenske nacionalne osjećaje.

Tridesetih godina stanje se mijenja, jer se pod pritiskom fašizma aktivnosti obustavljaju, a istarski politički djelatnici sele u Jugoslaviju. Zaštićen crkvenim strukturama, Milanović u Trstu ostaje kao jedini kulturno-politički narodni djelatnik. Njegova aktivnost prelazila je tadašnju državnu granicu. Interese, probleme i akcije Hrvata u Italiji s onima u Jugoslaviji povezivao je preko svojih suradnika, među kojima su značajniji pedagog i povjesničar Fran Barbalić (Baška, 30. siječnja 1878. – Zagreb, 26. srpnja 1952.) i pravnik Vjekoslav Gortan (Beram, 7. listopada 1892. – Zagreb, 27. srpnja 1966.). Preko njih je i slučaj anti-fašista Vladimira Gortana (Beram, 7. lipnja 1904. – Pula, 17. listopada 1929.), popularizirao i internacionalizirao.³⁶ Hrvatske biskupe iz Jugoslavije uključio je u zaštitu narodnih interesa na unutarnjem crkvenom planu.³⁷

U Trstu je ostao do 1941., s time da je od 1937. godine bio u župi sv. Antuna Novog. Potajno se uspijevao sastajati i dogovarati s istarskim župnicima i koparskim sjemeništarcima iz Istre te tiskati i širiti knjige i brošure na hrvatskom i slovenskom jeziku.³⁸ Potom je do rujna 1943. godine bio interniran u Bergamu.³⁹

Nakon pada fašizma u rujnu 1943. vratio se u Trst u studenome iste godine te se opet angažirao oko izdavačke djelatnosti, tiskajući kalendare, katekizme, molitvenike.⁴⁰

Nakon Drugoga svjetskog rata

Odmah nakon završetka rata predstavnici nove vlasti uvidjeli su Milanovićevo poznavanje istarskih prilika i njegov ugled među svećenicima pa su uspostavili kontakt, želeći dobiti potporu Crkve za pregovore o budućim državnim granicama. On je zauzvrat od tadašnjih jugoslavenskih vlasti zatražio da se omogućí utemeljenje hrvatskog sjemeništa u Istri, s osam razreda gimnazije, osnivanje istarskog svećeničkog društva, izdavanje jednoga vjerskog lista, da se dopusti podučavanje vjeronauka u školama i nastavak djelovanja Društva sv. Mohora za Istru.

Presudno je bilo njegovo angažiranje, s brojnim drugim istarskim svećenicima, među kojima se ističu Leopold Jurca (Branik, Slovenija, 4. travnja 1905. – Izola, 22. veljače 1988.)

³⁵ Primjerice, Pietro PREDONZANI, *Gospodarska rasprava s praktičnim uputa ratarima* (predgovor napisao Miroslav Bertoša, preveo Slaven Bertoša), Zagreb, 2007.

³⁶ Milanovićev odnos prema »Beramcima« osvijetljava i pismo koje mu je 30. studenoga 1979. uputio Slavko Zlatić. Vidi: *Mons. Dr. Božo Milanović: izložba povodom 100. obljetnice rođenja*.

³⁷ A. HEK, »Božo Milanović«, str. 32.

³⁸ O Milanovićevu cjelokupnom djelovanju u doba fašizma usp. Antun HEK, »Božo Milanović i borba istarskog svećenstva protiv fašizma«, *Pazinski memorijal*, knj. 21, Pazin, 1990., str. 179–185; S. TROGRLIĆ, »Nacionalno-preporodni rad mons. Bože Milanovića u tršćanskom razdoblju (1922. – 1945.)«, *Histria – časopis Istarskog povijesnog društva*, sv. 1, Pula, 2011., str. 137–173.

³⁹ *Istarska enciklopedija*, str. 489.

⁴⁰ *Isto*, str. 489.

i Tomo Banko (Tinjan, 18. lipnja. 1894. – Pula, 8. studenoga 1963.), u susretima s međusavezničkim povjerenstvom za razgraničenje u ožujku 1946. godine, tijekom kojih je pomoću podataka iz crkvene statistike dokazivao da Istra i Slovensko primorje moraju pripasti Jugoslaviji.⁴¹ Pisao je i o hrvatsko-slovenskoj granici i njezinim spornim dijelovima, odnosno hrvatskim selima (Topolovac, Brezovica, Gradina, Pregara, Hrvoji i dr.), koja su nakon Drugoga svjetskog rata pripojena Sloveniji.⁴² Radi pridobivanja zapadnoeuropske javnosti za takva stajališta, kao član delegacije Julijske Venecije obilazio je Francusku i Belgiju, zalažući se za pravedno rješenje granica. Pritom je – uvijek spreman na otvorene razgovore, s povjerenjem u sugovornika, ustrajan, strpljiv i nenametljiv, s nadom da situacija nikad nije bezizlazna – znatno pridonio izbjegavanju težih sukoba i stvaranju atmosfere međusobnog razumijevanja i tolerancije.⁴³ Potom je sudjelovao i u radu Pariške mirovne konferencije. Argumenti Bože Milanovića i istarskih svećenika imali su veću težinu pred saveznicima jer nisu bili idejno-politički motivirani.⁴⁴

Sl. 5. Fotografija Bože Milanovića u kasnijim godinama
(*Mons. Dr. Božo Milanović: izložba povodom 100. obljetnice rođenja, Pazin 1990., nenumerirane stranice*)

⁴¹ Isto, str. 489. Također usp. Stipan TROGRLIĆ, »Istarsko hrvatsko svećenstvo i diplomatsko-politička borba za sjedinjenje Istre s maticom Hrvatskom (1945. – 1954.)«, *Društvena istraživanja*, god. 21, br. 2 (116), Zagreb, 2012., str. 485–504.

⁴² Božo MILANOVIĆ, »Sjeverna granica hrvatske Istre«, *Istarska Danica 1995.*, Pazin, 1994., str. 49–52. (pretisak).

⁴³ Antun HEK, »O životnom putu i djelu dra Bože Milanovića«, *Pazinski memorijal*, knj. 17, Pazin, 1988., str. 68.

⁴⁴ Isti, »Životno djelo Bože Milanovića«, str. 42. Usp. Stipan TROGRLIĆ, »Božo Milanović u diplomatsko-političkoj borbi za hrvatske granice u Istri 1945. – 1956.«, u: *Dani Franje Tuđmana – Hrvatska kroz stoljeća* (ur. Nenad PISKAČ), Veliko Trgovišće, 2012., str. 223–245.

No, glavno područje rada mons. Milanovića ipak je bilo ono crkveno. U studenome 1946. godine preselio se iz Trsta u Pazin te preuzeo dužnost ravnatelja sjemenišne gimnazije, obnašavši je do 1968. godine. Rad za sjemeništarce, bogoslove i svećenike u njegovoj je djelatnosti, sve do konca života, imao posebno mjesto.⁴⁵ Osim sjemeništa, vodio je i Visoku teološku školu u Pazinu.⁴⁶

Predavao je i pisao udžbenike, među njima i one iz filozofije⁴⁷ i psihologije⁴⁸. Napisao je i nekoliko povijesno-publicističkih knjiga o novijoj povijesti Istre: *Istra u osvitu narodnog preporoda 1797-1860* (1960.); *Hrvatski narodni preporod u Istri*, sv. I. (1967.), sv. II. (1973.), *Preporoditelj Istre biskup dr. Juraj Dobrila* (1970.) i *Moje uspomene* (1900. – 1976.) (1976.). Vrijedan je i njegov *Oče naš: molitvenik za mladež* (1974., 13. izdanje). Postumno je objavljena njegova knjiga *Istra u dvadesetom stoljeću: zabilješke i razmišljanja o proživljenom vremenu*, sv. I. (1992.), sv. II. (1996.).⁴⁹ Kratki prikaz drugog sveska napisao je Antun Milovan.⁵⁰ Sva navedena djela tiskana su u Pazinu. U rukopisu mu je ostala opširna *Povijest istarskih Hrvata*.⁵¹

Uz mons. prof. Antuna Heka (Heki kraj Pazina, 15. VII. 1944. – Tarska vala, 24. II. 2002.), vrsnog proučavatelja i poznavatelja Milanovićeve rada, njegov historiografski opus detaljnije je analizirao povjesničar mons. dr. sc. Mile Bogović, koji zaključuje da su Milanovićeve povijesne knjige u prvom redu instrument pri ostvarivanju programa hrvatskoga narodnog preporoda u Istri, odnosno sjedinjenja Istre s maticom domovinom Hrvatskom. Milanović je bio ne samo pisac povijesti nego i sudionik povijesnih zbivanja. Zato njegova djela ne predstavljaju samo povijesnu literaturu nego i vjerodostojne povijesne izvore. U novije vrijeme objavljeni su i prilozi o etičkim implikacijama Milanovićev političkog djelovanja⁵² te njegova filozofska promišljanja⁵³. Danas se najboljim poznavateljem života i djela mons. Milanovića smatra dr. sc. Stipan Trogrlić, koji je o ovom istaknutom istarskom svećeniku napisao i najcjelovitiju monografiju.⁵⁴

Prikupljati podatke i pisati radove i knjige iz istarske povijesti Milanović je započeo u 52. godini života, kada je iza njega već bio bogat i plodan rad za dobrobit istarskih Hrvata.

⁴⁵ A. HEK, »Božo Milanović«, str. 35.

⁴⁶ Isti, »O životnom putu i djelu dra Bože Milanovića«, str. 68.

⁴⁷ Božo MILANOVIĆ, *Povijest filozofije: s dodatkom o socijalnoj filozofiji*, Pazin, 1970.

⁴⁸ Isti, *Eksperimentalna psihologija*, Pazin, 1964.

⁴⁹ *Istarska enciklopedija*, str. 489.

⁵⁰ Antun MILOVAN, »Izravan iskaz svjedoka: Božo Milanović, Istra u XX. stoljeću, 2. dio, *Josip Turčinović*, Pazin, 1996.«, *Nova Istra – Časopis za književnost, kulturološke i društvene teme*, god. 1, sv. 3, br. 4, Pula, 1996., str. 204–205.

⁵¹ A. HEK, »Životno djelo Bože Milanovića«, str. 43.

⁵² Jasna ČURKOVIĆ – Stipe TADIĆ – Stipan TROGRLIĆ, »Božo Milanović i etičke implikacije njegova političkog djelovanja«, *Nova prisutnost – časopis za intelektualna i duhovna pitanja*, god. 11, br. 3, Zagreb, 2013., str. 349–365.

⁵³ Aleksandra GOLUBOVIĆ – Maja POLIĆ, »Život i filozofska promišljanja Bože Milanovića. U povodu 120. obljetnice rođenja i 30. obljetnice smrti«, *Riječki teološki časopis*, sv. 35, br. 1, Rijeka, 2010., str. 221–250.

⁵⁴ Stipan TROGRLIĆ, *Božo Milanović, istarski svećenik (1890. – 1980.). Crkveno-vjersko i javno-političko djelovanje*, Zagreb, 2011. Prikaz knjige objavio je Mihovil DABO u časopisu *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 19, Pazin, 2012., str. 226–228.

Naime, prvi mu se put ta ideja javila 1942., tijekom internacije u Bergamu, kada je počeo po sjećanju bilježiti događaje iz istarske prošlosti.⁵⁵

Sl. 6. Naslovnica Milanovićeve knjige
»Moje uspomene«, Pazin 1976.

Kako i sam navodi u *Mojim uspomename*, knjigu *Istra u osvitu narodnog preporoda* pisao je više godina, a u njoj na 312 stranica opisuje život istarskih Hrvata od propasti Venecije 1797. do 1860. godine. Djelo *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knj. 1., tiskano je 1967. u 2.500 primjeraka, a odnosi se na povijest istarskih Hrvata od 1797. do Dobriline smrti 1882. godine. Na drugom svesku radio je šest godina, a tiskana je 1973. u 2.000 primjeraka, na 673 stranice.⁵⁶ Knjigu *Moje uspomene* napisao je na temelju sjećanja o pojedinim događajima, ali i služeći se svojim bilješkama i arhivom.⁵⁷

Kao povijesnog pisca, Milanovića najviše zanima razdoblje od 1797. do 1947. u Istri. No, pod pojmom Istre u 19. su se stoljeću podrazumijevali i kvarnerski otoci Cres, Lošinj i Krk, pa on opširno opisuje i stanje na tim otocima.⁵⁸

Božo Milanović nikad nije posumnjao u osloboditeljski karakter rada na pripojenju Istre Hrvatskoj, ali nije bio zadovoljan slijedom događaja nakon rata.⁵⁹ Nije, naime, izgubio iz vida

⁵⁵ Mile BOGOVIĆ, »Historiografsko djelo Bože Milanovića«, *Pazinski memorijal*, knj. 23–24, Pazin, 1995., str. 199.

⁵⁶ *Isto*, str. 200.

⁵⁷ *Isto*, str. 201.

⁵⁸ *Isto*.

⁵⁹ M. BOGOVIĆ, »Historiografsko djelo Bože Milanovića«, str. 208.

da se komunisti nisu borili samo za oslobađanje naroda nego i za uspostavljanje nove vlasti koju nisu htjeli dijeliti ni sa kime. U tome su često djelovali protiv narodnjaka koji nisu bili za uspostavu komunističke vlasti, proglasivši ih »prikrivenim slugama okupatora«⁶⁰. Tadašnje partizansko djelovanje protiv mnogobrojnih istarskih svećenika, a među njima posebice Bože Milanovića i njegova suradnika i suvremenika vlč. Zvonimira Brumnića (Funčići kraj Lindara, 8. listopada 1912. – Lovrečica kraj Umaga, 18. veljače 1999.), detaljno je opisao povjesničar mons. Ivan Grah (Cerovlje, 17. ožujka 1928. – Pula, 23. travnja 2011.).⁶¹

Božo Milanović je kroz cijelo poslijeratno razdoblje vodio Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda (sada *Juraj Dobrila*) u Pazinu, koje je nastavilo vjersko-izdavačku i publicističko-prosvjetiteljsku djelatnost Društva sv. Mohora za Istru.⁶²

Dobitnik je niza visokih crkvenih i društvenih odličja, primjerice, počasnog naslova premeta *Njegove Svetosti*, počasnog doktorata Teološkog fakulteta u Zagrebu, Ordena zasluga za narod sa srebrnom zvijezdom itd.⁶³

Zaključak

Mons. dr. Božu Milanovića može se smatrati možda najvećom ličnošću istarske političke, vjerske, društvene i kulturne scene 20. stoljeća. Poniknuo na istarskom selu, u obitelji davnih hrvatskih etničkih korijena i snažne hrvatske preporodno-političke svijesti, tijekom svojeg devet desetljeća dugog života Milanović je ostajao dosljedan hrvatskoj nacionalnoj misli, univerzalnoj katoličkoj civilizaciji i pragmatičnoj političkoj promidžbi, ali je bio i prilagodljiv promjenama onoliko koliko su one osiguravale kontinuitet njegovih čvrsto zacrtanih ideja o njihovu ostvarivanju.

U sjećanju onih koji su ga poznavali ostala je amblematična njegova iznimna sposobnost komuniciranja sa sugovornicima, posebice neistomišljenicima, na javnoj i političkoj sceni, ali i u osobnim kontaktima. Prema mišljenju prof. dr. sc. Miroslava Bertoše, koji je s njime dugo godina surađivao i dopisivao se, mons. Milanović uspijevao je istodobno biti i blag i odlučan, i političar, i diplomat, i svećenik, i intelektualac odgovoran vremenu u kojem je djelovao.⁶⁴

Jedna od najvećih hrvatskih povijesnih ličnosti, iznimno zaslužan što je nakon vojnih uspjeha bitka za Istru dobivena i na diplomatskom planu, mons. Milanović svojim je životom i radom ostavio za sobom bogata vrela za sastavljanje monografskog prikaza njegove

⁶⁰ *Isto*, str. 207.

⁶¹ Ivan GRAH, »Crkvene i političke promjene i zbivanja u Istri 1945. – 1947. godine«, *Dometi*, god. 7, broj 7–12, Rijeka, 1997., str. 57–70.

⁶² A. HEK, »O životnom putu i djelu dra Bože Milanovića«, str. 68.

⁶³ *Istarska enciklopedija*, str. 489.

⁶⁴ Miroslav BERTOŠA, »Epistolarno svjedočanstvo o monsinjoru Boži Milanoviću (uz 110. obljetnicu rođenja i 20. obljetnicu smrti karizmatičnog Istranina)«, *Forum – mjesečnik Razreda za književnost Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, god. 39, knj. 72, Zagreb, 2000., str. 226; Također: Isti, »Iz moje prepiske s mons. Božom Milanovićem«, u: *Narodi ostaju, režimi se mijenjaju: zbornik radova o 100. obljetnici rođenja mons. Bože Milanovića (1890.–1980.), sa simpozija održanog u Zagrebu i Pazinu 11.–13. listopada 1990.* (ur. Ilija JAKOVLJEVIĆ), Pazin – Poreč, 2010., str. 120–127. Prikaz potonje knjige objavio je Mihovil DABO u časopisu *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 18, Pazin, 2011., str. 443–445.

ve uloge i mjesta u povijesti najzapadnije hrvatske pokrajine, u rubnom području koje je danas – zahvaljujući i njemu – sastavni dio Republike Hrvatske.⁶⁵

Mons. Milanović bio je protagonist i svjedok teških društvenih poremećaja u 20. stoljeću. Bio je svećenik s posebnom životnom misijom, uvijek na strani hrvatskog naroda, ali i na strani poniženih i uvrijeđenih, onih koji su trpjeli nepravde i progone. Borio se za njihova prava i dostojanstvo, za ideal vjerodostojne tolerancije i demokracije. Milanović je bio ličnost na poprištu, ponekad i u žarištu potresnih, ali odlučujućih zbivanja. U takvom je ozračju bio nazočan i onda kada se činilo da je potisnut u stranu, kada se stjecao dojam da ne može izravno utjecati na zbivanja.⁶⁶

»Općenito je Milanović vrlo pozorno osluškivao puhanje svakovrsnih političkih vjetrova, premda je i one najnepovoljnije primao s njemu urođenim diplomatskim oprezom, stoičkim trpljenjem i kršćanskom vjerom u prolaznost političke nepravde i nasilja. Uvijek je, međutim, bio spreman odgovoriti kada su bili u pitanju interesi hrvatskog naroda u Istri«, navodi Bertoša.⁶⁷

Bio je snažna i sugestivna ličnost o čijem se mišljenju vodilo računa, ličnost koja je često i iz prikrajka stvarnog života utjecala na velika zbivanja na političkoj sceni i utjecala na odluke koje su mijenjale istarsku povijesnu sudbinu. Već za života je u određenom smislu bio povijesna ličnost, a danas je njegovo ime postalo neprijeporan karizmatični sinonim za svećenika narodnjaka, djelatnika dubokih istarskih korijena.⁶⁸

Sl. 7. Grob Bože Milanovića na groblju Moj mir u Pazinu
(foto: Slaven Bertoša)

⁶⁵ M. BERTOŠA, »Epistolarno svjedočanstvo o monsinjoru Boži Milanoviću«, str. 227.

⁶⁶ *Isto*.

⁶⁷ *Isto*, str. 241.

⁶⁸ *Isto*, str. 228.

Uza sve svoje zasluge i životom stečeni autoritet, mons. Milanović bio je jednostavan i skroman. Imao je iskreno poštovanje prema svakome. Goste je rado primao, pozorno poslušao i s poštovanjem ispratio.⁶⁹ Svijest da treba »služiti svojem narodu i biti na raspolaganju svima oko sebe« nije ga napustila do kraja života.⁷⁰

Umro je u Pazinu 28. prosinca 1980. godine,⁷¹ u 91. godini života, a pokopan je na tamošnjem groblju Moj mir.⁷²

Između ostaloga, u povodu 120. obljetnice rođenja i 30. obljetnice smrti, posvećen mu je poseban znanstveni skup održan 2010. godine u Pazinu.⁷³

Riassunto

LA FIGURA E L'OPERA DI MSGR. DOTT. BOŽO MILANOVIĆ (1890 – 1980)

Božo Milanović (Corridico, 10 ottobre 1890 – Pisino, 28 dicembre 1980) fu allievo del Ginnasio croato regio-imperiale a Pisino. Si è laureato in teologia a Gorizia e fu fatto sacerdote a Trieste nel 1914. Dopo la Prima guerra mondiale fu per breve tempo parroco di Corridico e nel 1922 fu trasferito a Trieste, dove ebbe cura della coscienza nazionale di istriani croati e sloveni. Fu redattore e editore di libri di preghiere, catechismi, testi religiosi e didattici, letteratura amena ecc. Fu promotore principale della Società di S. Ermagora per l'Istria. Con i suoi collaboratori contribuì notevolmente alla conservazione dell'identità istriana fra le due guerre, nel periodo in cui il governo fascista cercò di cancellare completamente i sentimenti nazionali croati e sloveni. A Trieste rimase fino al 1941 e poi fu internato a Bergamo. Dopo la caduta del fascismo nel settembre del 1943, tornò a Trieste. Subito dopo la fine della guerra i rappresentanti del nuovo governo in Istria e in Croazia stabilirono contatti con Božo Milanović, volendo ottenere l'appoggio della chiesa per le trattative sui futuri confini statali. Fu decisivo il suo impegno, con altri sacerdoti istriani, negli incontri con la commissione interalleata per la demarcazione dei confini, nel marzo del 1946, durante i quali aveva cercato di provare – usando i documenti della statistica ecclesiastica – che l'Istria e il Littorale sloveno debbano far parte della Jugoslavia. Ha partecipato anche ai lavori della Conferenza di pace a Parigi. Nel novembre del 1946 si trasferì da Trieste a Pisino, dove fu nominato preside del Ginnasio seminariale, l'incarico che ricoprì fino al 1968. Ha scritto alcuni libri storico-divulgativi sulla storia moderna dell'Istria. Morì a Pisino, il 28 dicembre 1980 e fu seppellito nel cimitero cittadino Moj mir.

PAROLE CHIAVE: *Božo Milanović, storia ecclesiastica, 20° secolo.*

⁶⁹ I[ve] RUDAN, »Susreti: političku borbu zamijenio naučnim radom«, *Glas Istre*, Pula, 16. rujna 1966., str. 5.

⁷⁰ A. HEK, »Božo Milanović«, str. 35.

⁷¹ *Istarska enciklopedija*, str. 489.

⁷² O životu i radu mons. Milanovića usp. također: »Msgr. dr. Božo Milanović: život i djelo«, *Zbornik radova* (ur. Antun HEK), Pazin, 1994.; *Narodi ostaju, režimi se mijenjaju* (ur. I. JAKOVLJEVIĆ); Stipan TROGRLIĆ, *Mons. Božo Milanović – istarski svećenik (1890. – 1980.): crkveno-vjersko i javno-političko djelovanje*, Zagreb, 2011. Vidjeti i publicistički prilog Milana RAKOVCA u njegovoj knjizi *Sinovi Istre*, Pula, 2009., str. 200–223.

⁷³ O skupu: Maja POLIĆ, »Znanstveni skup „Mons. dr. Božo Milanović – tragovi jedne vizije, Pazin 2010.«, god. 16, br. 1, Rijeka, 2011., str. 87–89.